

SZABÓ MARCELL

Az álló lejár

TANDORI JÁRÓ BETEGEI

Az 1997-es *Pályáim emlékezetében* Tandori tömören így jellemzi a '90-es évek második felének legfőbb írásproblémáját: „Az írás nyomorúsága, a szervesség. Megalázó.” (PE 33).¹ Az egy évvel későbbi *Utolsó posta Budapest*-ben a következő szerepel: „[E]z az írás, megdolgozás, a dolgok szervessége. Hogy az ilyen aztán – bejön.” (UP 128) Az írás szervessége, a kompozíció organikussága mindenekelőtt a szervi létezés, Antonin Artaud által közvetített kérdéskörként merül fel. Az 1999-es *Kolárik légváráiban* ez áll: „Artaud a testet ostromolva, a szervek alkotta test valóságát, netán képzetét, az áruló szervek együttesét: nem asztrál- vagy kristálytest eszményiségét állítja. Felfogásomban semmiképp.” (KL 21) Az Artaud nyomán elgondolt testábrázolás a biológiai értelemben vett szervességet a mű szerveződésének és szerveztségének problémájával kapcsolja össze. Tandori figyelmét az Artaud szövegeiben az 1940-es években megjelenő „szerv nélküli test” fogalma köti le, a „nem szervközpontú, hanem egy-lény-valójú” (KL 27) létezés és „hatáskonglomerátum” képzete, mely minden szerveződés és szerveztség kritikájaként mutatkozik meg. „[A] lélek is test, a lélek, mint a szív, az agy, ily hatáskonglomerátum, kémia” (KL 150). A szervtelenség a test architektonikus egységét, a szervek rögzített, meghatározott funkcióját ellentételezi, a szervek közigazgatási, intézményi koordinációját felülbírálván. „A szerv nélküli test – írja Deleuze – egy affektív, intenzív, anarchista test, mely egyedül pólusokat, zónákat, küszöböket és gradienseket tartalmaz.”² Nem a tartalmazás hiányának, nem az üres zsáknak a képe tehát, de, még egyszer, nem is az „asztrál- vagy kristálytest eszményisége” (KL 21), nem egy ideális test, hanem a szervi létezés nem-hierarchikus szerveztsége, szervtelensége áll, ahol az orgánumok elsősorban a „test eleni támadás” (*Id.*) kivitelezői.

A test szolgasága, a *szervilis szervek* előképei közül talán Szabó Lőrinc „kormányzó kémia”-ja a legfeltűnőbb, mely az anyagi világ szerviesülésében, a gépszerűség átlényegített, organikus képeiben jelenik meg, illetve a materiális és nem-materiális elemek küzdelmeként, pontosabban egy osztályharcos képszerűségben, test és lélek alá-fölrendeltségében mutatkozik. Egyfelől a „miért dolgozik a test a lélekért” (*Materializmus*) kérdése és a testnek a munkásosztállyal való azonosítása („testem, nyomorult proletár vagy” [*Testem*]), másfelől a biológia arisztokratikus rendje („minden úrnál nagyobb úr a gyomorsav” [*A vége*]) szervezi a műveket, illetve *A belső végtelenben* a „gyáva szolga”-lélek jelenik meg. Tandorinál a test-

¹ A Tandori-művekre a következő rövidítésekkel a szövegben hivatkozunk: *A feltételes megálló*, Magvető, 1983 [FM], *Az evidenciátörténetek*, Magvető, 1996 [E], *Kész és félkész katasztrófák*, Magvető, 1997 [KFK], *Pályáim emlékezete*, Jövendő, 1997 [PE], *A járóbeteg*, Magvető, 1998 [J], *Kolárik légvárjai*, Magvető, 1999 [KL], *Utolsó posta Budapest*, Liget, 1998 [UP], *Aztán ész*, Palatinus, 2001 [AK], *Az Óceánban*, Tiszatáj, 2002 [O].

² Gilles Deleuze, *Critique et Clinique*, Minuit, Paris, 1993, 164.

lélek kapcsolat nem hoz létre hasonló metaforikát, legfőképpen azért, mert a szervezethez és a rendszer testi elutasítása evidensen nyelvi-figurális következményekkel jár. Pontosabban a szerv nélküli testről való beszéd nem jöhet létre dialektikus kötelékben. A „[s]árkenyered köpettel a szellemlétezés” (J 11) képében így lényegében az a szellemi (alkotó)elem marad elkülöníthetetlen, *kevert*, melynek definíciójára hivatott volna. Ugyanott az „iszonyú lesülylyedni saját szintemre valami úrrá valami úrból” kijelentésben a (le)sülylyedés, a testi kontrollvesztés, az úr-szolgá dialektikájából egyfajta *monolektikát* hoz létre.³

Ez a *kevert*, a fenti sárkenyér mintájára színre vitt, *tisztátalan* létezés másutt mint „fogalomhasogatás?” (KL 150) idéződik meg. A fájdalom ritmikus előretörését, visszahúzóódását a fogalom, a gondolat felmerüléséhez kapcsoló szókép az osztás, az aprítás, a hasogatás mint hasadtság jelentéseit is megidézi, egy trópus nyelvi kapacitásaként, *fogalomérzékenységeként*. A fogalmi-szellemi munka folyamatos részesüléssel jár, anyagi részekre szakad, (ön)hasogatás és szakaszolás, ritmusként szolgál, sőt szinkópákat iktat az identitás folytonosságába: „Borzalmas szellemi betegség martaléka: / ide-oda villogva vagy, / és semmid semmidnek nem tartaléka, / folyton rád ront, ami kihagy, / filmszakadásokig se jutsz csak szertelifegeve / mocskos ég föld közén / súrol fűrészpóros kocsmapadlót az agy- / tekervény” (J 11). Az üldöző-üldözött metaforika keretein belül, a betegség felbukkanását a szubjektumra támadó idegenség figurája közvetíti, akárcsak heideggeri elemzésében a támadó, (rá)rontó (*überfällt*) hangulat.⁴ A „filmszakadásokig se jutsz”, illetve „szertelifegeve” kifejezések azt az anarchikus, anorganikus, megszervezetlen létezést valószínűsítik, mely nem az eszméletvesztésben foglalt tudat/öntudatlanság állapotpárjához térne vissza, hanem egy eredendő *szét-szereltség* diszpozícióját állítja. Vagyis az öntudatvesztés, az ájulás nem szakaszolná, hanem megszüntetné, elvágná (*black out*) a fájdalom kontinuum, a hasogatás ritmizálta érzékvalóságát. A *Hashártyaszakadási elégia* felütése „megváltó kiakadásként” írja le mindezt: „Hashártyaszakadással fél nap félájulatban, / vergődve padlón, / hogy fél körmömmel a rongyszőnyegyet kapartam, / éber-alattom / állapotaimat megváltó kiakadások” (J 22). Az öntudatvesztés hiánya az érzékelés felfüggesztését tiltja le, ami a korszak testrepresentációk eljárásaiban mindekenélőtt az önérzékelés képszerkezeti túlsúlyában mutatkozik meg.

Az *Aztán kész* kötetben található *Sugallatodban csuklóízület* című vers a hasogatás fent említett folytonosság-effektusát, a *leszerelhetetlen* érzékelést egy belső hallás folyamatos szervi működésében figurálja: „És hiába fogod be füled, / hallod akármid omló támjait, // támfalait, oszlopait” (AK 151). A belső érzékelés(e) az eleven, élő test szonoritásának percepciója, mint a Derrida Husserl-elemzésében tárgyalt tiszta önaffekció, vagyis a „beszélni hallani magamat” (*s’entendre-parler*) észlelete, abban különbözik a nem tiszta vagy *kevert* önaffekciótól, hogy „nem igényli a világba való kihelyeződés semmiféle felszínének közbelépését”.⁵ A tiszta önaffekció mindig hangzó, de a gyomor korgásának auditív érzékelése azért nem tekinthető annak, mert egy empirikus forma, a világba kilépő hang külső észleletére támaszkodik. A Tandorinál nem egy belső beszéd alakjában megszólaló hang külső, empirikus

³ Ebben is Artaud a példa: „Antonin Artaud naszcenz, teljes állapotában képe az emberi szellemállagnak, messze túl a dialektikán, a hisztériás fogalom-szélmalmozáson, az alkalmak szülte véleményváltoztatásokon.” (KL 23)

⁴ Martin Heidegger, *Lét és idő*, ford. Bacsó Béla, Osiris, Budapest, 2001, 165.

⁵ Jacques Derrida, *A hang és a fenomén. A jel problémája Husserl fenomenológiájába*, ford. Seregi Tamás, Kijarat, Budapest, 2013, 100.

jellegét, pontosan a „hiába fogod be a füled” felütés ellensúlyozza. A szerv eltorlaszolásának igyekezete ugyanis a külvilág hanghatásainak megszűrésére, megszüntetésére szolgálna, de pontosan a külső kizárása erősíti fel a belső hallást, az egyedül a saját test felé nyitott és megnyíló figyelem kiélesedésének formájában. Az önaffekció itt egy architektúra kollapszusának képe gerjeszti és *hívja* elő, egy tériesült belső, egy beltér összeomlásaként. A (belső) hallás szerve ugyanakkor mindig fizikai érintkezésben áll a testtel, a fül *befogása* itt éppen annyira az eltömített vagy lezárt hallójárat képe, mint a test zörejeinek *befogadása*, sőt egy adóvevő interiorizált munkájáé, a hanghullámok *befogásáé*.

Ugyanakkor Derrida Husserl-elemzése pontosan azt mutatja be, hogy a külső/belső elválasztás a fonikus önaffekció esetében sem függetlenedhet a temporalizációval járó tériesülés és kívüliség, a belsőben hordozott külső, képzeteitől. A címben foglalt „sugallat” mint a sugás értelmében vett hangszerű fenomen intimitást evokál, visszafogott hangerőt csend és megszóralás között; miközben a sugallat pontosan egy *ki nem mondott*, csupán sejtetett, sőt *érzékeltetett* közlés szemiózisa volna. A „sugallatodban csuklóízület” talányos szintagmája egyrészt a testi sajgást mint lokúciós aktust azonosítja, mely a sugallat, a sejtetés, vagy a sajgás fantomfájdalmában adott, másrészt, és még alapvetőbben, magát a sugallat értelmében vett ihletet mint lelkesítő-inspiráló fuvallatot és légmozgást a testi fájdalom (ön)kommunikatív szerkezeteként, (ön)affekciós kijelentéseként tárja fel. A test felől érkező sugallat *rávesz* valamire, meggyőz, *eladja magát*, elültet egy gondolatot (kételyt, vágyat kelt stb.), ami a verssor idiomatikusságában talán pontosan a testet teszi meg egyfajta sugólyuknak, ahonnan kiáradva és ahová visszatérve minden fájdalom sugallatként *hallható*. A test mindenekelőtt fájdalmat sug, ahogy Kosztolányinál a fájdalom dalt *fúj*. De a sugallat mint inspiráció a már említett *fájdalomhasogatást* és *fogalomérzékenységet* teszi meg ihletnek: a fájdalom villámszerűsége intenzitást, de kalkulálhatatlanságot is jelöl. A sugallat belecsap az emberbe, lecsap rá, villámként kettéhasítja, felvillanyozza: „Sugallatodban csuklóízület / szórja szűnhetetlen villámaid.” Szabó Lőrinc *Sokizületi fájdalom* című versében „villámló térdek[ről] s bokák[ról]” olvasunk. A köznapi nyelvhasználattal ellentétben, ahol a testi kiszolgáltatottság rendszerint valamiféle lemeztelenedést jelöl, Szabó Lőrincnél öltöztető, felruházó erőszakként jelenik meg: „Szűrő csizmaít, lángoló / keztyűit térdig, könyökig / rám húzta a fájdalom”. A fájdalom felruház, sőt pontosan attól gyötrelmes, hogy a test egységét, egészségét feltételezi a test részleteire kiterjedő figyelem által. A fájó, fájdalmas test összefüggése szemiózist sugall, mely itt nem halk suttogásnak, hanem üvöltésnek hallatszik: „kegyetlen dróthuzalait // csontjaimon átverve úgy / összevarrt, oly förtelmesen, / hogy izzó öltések alatt / üvölt most minden idegem.” Tehát a testi kín Szabó Lőrincnél bizonyos értelemben az *egészség*, az egység tapasztalatának mutatkozik, a fájdalom öltései összevarrják az ép állapotban érzelhetetlen szerveket; pontosabban maga a fájdalom nem más, mint a testegész figurációja, nem egy partikuláris sajgás, hanem a részek felhúzott és (drót)huzalozott egysége.

Ezzel szemben Tandori fájdalomábrázolásában a szétszereltség képei és képzetei dominálnak. A '90-es évek köteteiben az önérzékelés rendre a test önfelszámoló magárvonatkozásaként jelenik meg, a fájdalom testi szerveződése és szervezkedése helyett az érzékszervek egymás ellen fordulnak. „[A] szerv nélküli test semmiképpen sem a szervek ellentéte. A szerv nélküli test ellenségei nem a szervek (organes). Az ellenség a szervezet (organisme). A szerv nélküli test nem a szervekkel áll szemben, hanem a szervek szerveződésé-

vel (organisation), melyet szervezetnek nevezünk.”⁶ Ha a sokaság egységesítése szervezet, akkor a fájdalom a szétszerelés, az alkotóelemekre osztlás a szerveződés megbomlása, a *szervek sztrájkja* volna, szemben a Szabó Lőrincnél megfigyelhető fájdalommal, mely a szervezetet a test szakszervezetébe tömöríti. Tandori költészetét sokkal inkább a József Attila-i „bánat szedi szét eszemet” test- és tudatképzete, antropológiai tapasztalata határozza meg. Ebből a szempontból, a fájdalomban széthulló testegész felől mutatkozik kulcsfontosságúnak a már posztumusz megjelent töredék: „Arra kell az egész test, / hogy a halált megérthesd.”⁷ Jelen értelmezés szerint a fájdalom felaprózó, szétmorzsoló munkája azt az (egész) testet, szervek nélküli egy-testet támadja, mely a halál közelségében a megértés *hült helyének* mutatkozik, hiszen a fájdalommentes, hirtelen vég mindenekelőtt az értelemadáshoz szükséges időben *szerved* hiányt.

A *Hekatomba* szonettciklusban olvassuk: „És köröm az agy, tépi agy az agyat.” (J 41), majd a *Hashártyaszakadási elégia* című hosszúversben a test mint kannibál, sőt önmagát felfaló test jelenik meg: „S kértem mindenemnek / mindennyi részzeit: / ha itt, ameddig itt: / ne; józanodjanak. / Emberisten, zabálj, könyörgök – tépd ezt! falat! –, / legyek fogad. / Bál, Kannibál, Magad.” (J 27) Az önaffekció itt egy belső adresszáció és abszorbcáció kettős lehetőségeként teremődik meg. A reflexió osztottsága ugyanakkor egy külső instanciát is feltételez, amennyiben a test egésze, egy transzcendentális „Emberisten” nézőpontjából válik a test egyik részévé („legyek fogad”). Másképp megfogalmazva: a szervezet egésze veszi magára egyetlen szerv funkcióját, és a sugólyuk, a testi sugallatok eredője és végcélja, tápláléknyílásként nyeli el önmagát. A *Színházi életben* ez az öntudat tűnik (fel)emésztő folyamatnak, amennyiben a „Mit eszed folyton magad?” (J 18) formuláját a kételkedés, az *emésztő* bizonytalanság önpusztító érzékmetaforája uralja.

A fenti két esetben a szervek önaffekciója a testet mint martalékot, cafatot stb. állítja elő, de éppúgy megidézheti a mű szervezetlen és szervezetlen létmódját, a monumentumot mint emlékmű-romot vagy sírkövet. A *Hekatomba* szonettsorozathoz fűzött kommentár magát a sorozatot minősíti „döbbenetes” kötőmbnek: „Ha nem lenne ez a függelék, maga a vers, a torzított szonettkoszorú, döbbenetesebben állna, nagy kőként, hogy került oda?” (J 54). A kommentár a monumentum ledöntése. A „döbbenetes állás”, a (földből) kimeredés víziója olyan későmodern és újholdas poétikákhoz kapcsolódik, melyekben a rom és a romboltság a nyelvi megnevezés kudarcának allegorikus jelenetezésére szolgált. Ebben a poétikai tradícióban a rom elsősorban a nyelv (be)omlása, a jelentésadás, az adresszáció meghiúsuló gesztusát követi. A József Attila-i biológiai rom és törmelék dekompozíciós folyamatában az alvadt vérdarabokként hulló szavak az emberi beszéd dadogását, a nyelv kopogását evokálják, míg az *Apokrif* kollapszus-jelenetének (deszemantizált, nem-emberi) hangokat hallató torna közvetlenül a „nincs is szavam” kommunikációs kudarcára felel. Az önrömbölés értelmében Tandorinál a poétikai (le) döntés az inskriptív-vertikális termelésként felismert írásra irányul. Az „ami eldől nem áll” (KFK 114) *állandó* Tandori-evidenciája a költői praxist, a létrehozást mint döntés-sorozatot, a mű igazságát mint *állítást* érvényteleníti. Az eldőlés egyszerre döntés és állandósulás. A két szemantikai réteg kölcsönös érvénytelenítése jelenik meg a *Kész és félkész katasztrófák* kötetben, amikor a performansz-előadás improvizatív jellegét a

⁶ Gilles Deleuze és Félix Guattari, *Mille Plateaux*, Minuit, Paris, 1980, 196.

⁷ Tandori Dezső, „Mégmári-i dalok (A fekete füzetből)”, *Forrás* 51, sz. 9 (2019): 7.

már megírt, előre megírt szöveg felolvasása kezdi ki: „meglevőt, állottat kell felolvasnom” (KFK 36). A térmetaforika miatt a vertikális/horizontális párhoz kiazmatikusan kapcsolódik a mozgó/álló ellentétpárja, ahol is az álló-vertikális egyben a megálltra, sőt az állotttra, a szavatosságát vesztettre is éppúgy vonatkozik. Ennek lényegi következménye a testi-szellemi létezés reprezentációjának szintjén, hogy a modern és későmodern poétikákat uraló individu-um-, illetve testábrázolás alapvetően a kint-bent differenciájára épülő vagy azt lebontó viszonyrendszere helyett, itt a lent/fent, illetve a horizontális, vertikális, erővonalyszerű, intenzitásalapú, fluxustermészetű szituáltsága kap hangot. Az állott szó és betű lejárt szavatosságú, miközben az eldőlt nyelv – a trópusok értelmében is – mozgásképtelen.

Miről dönt és mit állít a mű? Mit dönt (e)l(e) és mit állít fel? A térbeliség képeinek ilyen intenzitású szemantikai mozgósítása fokozott nyelvi körütekintésre int.

Mindenekelőtt arról a Derrida által, Artaud kapcsán elemzett problémáról van szó, mely a betű állásának, felállításának metafizikai problémájára vonatkozik. „Semmiképpen sem szabad az erekiót a műbe deportálni, a versre bízni, a beszéd vagy az írás fensőbbiségébe, a betű talpán vagy a toll hegyén állásba számúzni [l'ètre-debout sur le pied de la lettre ou au bout de la plume]. A mű felállása még inkább a betű uralmát jelzi a lehelet felett. Nietzsche természetesen leleplezte, milyen szerepet játszik a grammatikai struktúra a lerombolandó metafizika megalapozásában [l'assise d'une métaphysique à démolir], de rákérdezett-e valaha, hogy az általa is elismert grammatikai biztonság eredetét tekintve milyen viszonyban áll a betű felállításával [l'ètre-debout de la lettre]? [...] Artaud a metaforát akarja lerombolni. Le akar számolni az írott műben a felállással mint metaforikus erekióval.”⁸ A nyelv az írott szóban áll a talpára, míg a kiejtett szavak a nyelv fluxusába – leheletbe, sóhajba, kiállításba – merülnek. A talpon-levés állott metafizika. Ennyiben a József Attila-i „alvadt vérdarabok” állottak, hiszen az Óda versszövegében jelölt írott betű („ezek a szavak”) a mozgásra, az élő mozgalmasságára képtelen anyagra és a véráram hiányára utalnak. Vagyis az elterült, a vertikális, a hasra esett és a kiterített, a likviditás és a fluxus tulajdonságai szerint organikusabb-elevenebb, mint a felmagasodó merev – az álló, az állott. Az álló mindig állott, és mivel talpon áll, lejár.

Tandori járóbeteg-metaforája kapcsán mindenekelőtt a járás azon kiasztikus tropológiai szervezettségét kell szem előtt tartani, hogy az álló, miközben járóképes, mozdulatlan; és az elterült, miközben magatehetetlen, mozgékony marad. A járás itt egyszerre (a hétköznapi értelemben vett) talpon levés és dinamizmus, vagyis a sztázis, a benutság és a mozdulatlanság ellentéte. Ha úgy tetszik, a járás egy autentikus értelemben vett horizontalitás téri képzetét idézi: A járóbeteg kötetben nagy számban előforduló kúszás, kapaszkodás és (el)hasalás pontosabban közvetítik a mozgás képzeit mint az állás és a vertikálitás. A járóbeteg, a csakis az orvosi ellátás idejéig hospitalizálható, önálló mozgásra képes beteg képében itt hol a mozgás, hol a betegségét jelentésrétege erősödik fel. Hol a beteg és a beteges járás, hol a járó, mozgásban levő betegség lesz hangsúlyos. A Színházi élet című versben a talpon állás a fent említett önaffekciós alakzatba illeszkedik, „megvetem a lábam és megvetem magam” (J 11), ahol a „lábam” és „magam” képszerkezeti és szintaktikai szimmetriája egy zeugmába vagy szillemi-alkazatba rendeződve a megvetem kifejezés polisziemiájában a láb lecövekelését az önvád vagy önutálat affektív mozzanataihoz kapcsolja. A járóbeteg szóképe ehhez hasonlóan fűzi egybe a jelentés mozgását a beteg mozdulatlanságával. A kötet címbe emelt kifejezés lényeg-

⁸ Jacques Derrida, „A megfújt beszéd”, ford. Simon Vanda, *Theatron* VI, sz. 3–4 (2007): 13–14; Jacques Derrida, „La parole soufflée”, in *L'écriture et la différence*, Seuil, Paris, 1967, 274–275.

ében a retorika mozgását viszi színre, mely a nyugati (nyelv)filozófiában hagyományosan a nyelv ruganyosságának, ha tetszik, fürgeségének alakzata. Elég, ha itt Nietzsche *A nem-morális fölfogott igazságról és hazugságról* írásának sokat idézett részletére utalunk, ahol a trópusok mozgó, mozgékony, változékony seregeként („bewegliches Heer”)⁹ vonulnak fel. A figura mindig is a nyelv mozgásának figurájaként értett.

Tandori esetében mindez azt jelenti, hogy a mozgás korlátozottságával párhuzamosan a betegség állapota hangsúlyosan a mozgásnak való kiszolgáltatottságot is jelenti: „Borzalmas szellemi betegség *martaléka*: / ide-oda villogva vagy, / és semmid semmidnek nem tartaléka, / folyton rád ront, ami kihagy” (J 11). A betegség vadászik az emberre, *A járóbeteg* kötet számos versében az embert-állatot elejtő ragadozó bukkan fel. Az „Isten ha mersz olyvnek légy egérnyi” (J 28) részletének metafizikai aspektusától nem függetlenül, a betegség egy idegen intenzitás vagy hatalom kényszerítő erejű *megmozdulásának* tapasztalata. A betegség erő vagy instancia mozgása egy hasonló instanciára képtelen szervezeten belül. A betegség mozgása a járóbeteg legsajátabb tapasztalata: nem a beteg, a képtelen, a fogyatékkal élő jár, hanem a betegség, mely ledönti, kiteríti. Nem egyszerűen a vitalitás (meg)fertőzéséről, minden élő autoimmunitásáról van szó, hanem a (saját) mozdulatlanságban kényszerítő *megindultság* alakzatáról. A betegség nem a mozgás akadály(oztatás)a, nem inercia, hanem fékezhetetlen, akadálytalan mozgás, melyet a fenti részletben a kirívó személytelen műveltetés („ide-oda villogva vagy”) vitt színre. A kavarodás, a konfúzió, az ellentétpárok elbizonytalanodása (tudat/tudattalan, éber/álom) itt egy fogalmi rengés és megrendülés pusztításának tudható be: „éber-alattom / állapotaimat megváltó kiakadások, / összekavarva, ki volnék és kik a mások” (J 22). Az 1998-as kötet a betegség fogalmának poétikai kidolgozását egy efféle, egyszerre – érzéki és absztrakt – megrendülés révén képzelel. A reprezentáció mimetikus, vagy inkább pszeudo-mimetikus szintjén a betegségfogalom bizonyos strukturális sajátosságai szövegtulajdonságokká kell lényegülnenek. Vagyis ha a betegség ambivalens mozgalmassága mint a beteg *mozgatottsága* – nem annyira mint járás, hanem mint a betegség általi (meg)sétáltatás – jelenik meg, akkor a műnek is *hordoznia* kell egy hasonló tapasztalatot.

Szöveg és betegség metaforikus érintkezésében a *járóbeteg* egyfajta betűpoétika-kritika főhőse, a logosz ellen indított poétikai támadás *gyalogja* lesz. A beteg betű, a totyogó, a kúszó-mászó betű víziója ez. Túl a mozgó betegség és a beteges mozgás fogalompárjain, a már fentebb említett származékos kettősség is szervezőelvvé lép elő: a járás itt egyszerre a sztázis ellentéte és talpon levés, a (el)fekvés tagadása. Paradox módon a *járóbeteg* képe a nyelv vertikálitását, folyamatos fallikus ágaskodását képes opponálni: a beteg vers felbuktatja a nyelvet, *kirúgja a vers lábát*. A betegség mozgása és a betű-monumentum ledöntése két látzólag ellentétes, de valójában egymást kiegészítő stratégia Tandorinál. A mozgásban akadályozott szubjektum ellen-mozgásnak van kitéve, vagyis nem mozdulatlan, hanem őt mozgatják. A *Hashártyaszakadási elégiában* a központoszó eljárások közül feltűnően gyakori a kötőjel használata, mely a szövegekép egészét tekintve nemcsak szakaszoló funkciót tölt be, de a mondategységekbe ékelődve, a nagyobb strofikus egységeket elválasztva, sőt sorozatként egymás mellé rendelve, szaggatott motívum(vonal)ként is funkcionál. A vers végén olvassuk: „PS = / Holtaimra utó, Rád még elő: / egyenlőségjeled, Istenem, két mínusz. / Nekem szimp-lán elég: duplán kihúzz.” (J 27) A nyilvánvalóan József Attila *Kosztolányi* (halálára írott) vers-

⁹ Friedrich Nietzsche, „A nem-morálisan fölfogott igazságról s hazugságról”, ford. Tatár Sándor, *Aethnaeum* I., sz. 3. (1992): 7.

ének allúziójaként hozzáférhető részlet a versbéli post scriptumot felvezető egyenlőségjelet egyfajta vizuális-materiális analízisben a törlés, az eltörlés (az élők könyvéből való kihúzás) negációs gesztusába fordítja át. Ami József Attilánál az aláírás gesztusa, a mű lejegyzése és szavatolása, vagyis a halott szerző megformálta *egészséges* mű („de te már aláírtad művedet. / Mint gondolatjel, vízszintes a tested.”), az Tandorinál pontosan az archiválást, a szerzőséget kinyilvánító – aláíró és *utóíró*, szimbolikus (meg)őrző és (be)iktató – gesztusok eltörlésében mutatkozik meg. Ugyanakkor Tandoriál az írásjel materiális-vizuális tulajdonságai kétféle horizontalitást jelölnek. Míg József Attilánál a gondolatjel központoszó eljárás marad, a „szimplán elég: duplán kihúzz” felszólítása a szorosán vett nyelvi jelölőrendszerből való kilépést is színre viszi. Egyfelől az önfelszámolás formájában, másfelől úgy, hogy az egyenlőségjelet mint matémát, vagyis az összeadás és kivonás kalkulusait érti és olvassa bele a nyelvi jelölőrendszerbe. A József Attila-i holttest megidézte gondolatjel áll szemben a Tandori-féle egyenlőségjellel mint (kettős) áthúzással. Míg az egyik esetben az írásbeliségbe való belépésről, addig a másikban egy matematikai jelrendszer felől érkezünk az írást-eltörlő keretrendszerbe. A *két mínusz* jelentheti az önmagát megszüntető, vagyis összeadásba (szimpla pluszba) átforduló kettős kivonás eljárását, de olyan *dupla*, vagyis megerősített áthúzást is, amely már se matematikai, se nyelvi (gondolatjel) karakterrel nem bír, hanem az inskripció elemi, *szimpla* performatívumára utal, az áthúzásra mint a nyelvi kód negatív ellenjegyzésére, a *betű ledöntésére*.

A *járóbeteg* kötetben *ledöntött betű* megrövidülő, egy-két szavas, szakadt és szakadozott verssorokkal jár együtt. Túl azon, hogy egy alapvetően mimetikus szinten mindez az elfúló lélegzet, az olvasás periodikus-ciklikus, a kimondás akadályozásával rokon eljárásait idézi, Tandori egy helyen arról ír, hogy „a tagolás is fájdalomcsillapítóadagolás” (AK 159). Tagolás és adagolás, a nyelvi és a testi, a fogalomérzékenység mintájára egybejátszott jelentésrétegei egy olyan nyelvi eseményre utalnak, ahol a reprezentáció bizonyos értelemben kordában tartja a fájdalom fent említett hasogató, a szubjektumra (rá)rontó természetét. A szintaktikai kapcsolatok késleltetett kiépülése egy *fájdalmas* értelemműködést inszeníroz. A tagolás mint fájdalomcsillapító-adagolás egyik legjellemzőbb példája, amikor az ábrázolás a sortörések révén követi le a tudati folyamatot: „Füledt a lég / nem volt, szellőztetek, / össze se szartam / magam” (J 23). A mozdulatsor, vagy még inkább az ellenőrző (tudati) művelet az olvasás időben szervesülő akkumulatív és szukcesszív természetére felel. A szintaktikai kétértelműségek és a gyakori sortörések révén a tulajdonképpeni közlés időbelisége a test ellenőrzésének szakaszosságával kerül párhuzamba. A „füledt a lég” kijelentés tagadása csak a sortörést követően válik világossá, ugyanúgy az „össze se szartam” szintagma elsöre a levegőre vonatkozik, és csak az áthajlás után hat vissza a szubjektumra. Hasonló megoldással találkozunk valamivel később: „Hogy ezt írtam, luxus / csak, fluxus, / hagyjuk, / gyere vert velő.” (J 25) A sortörés itt olyan *kiakadás*, mely a szenvedés temporalitását, tulajdonképpen a fájdalom nyelv általi mérséklését célozza. De a luxus kevésbé mint fényűzés vagy pompa értelmében értendő itt, inkább az excesszus, a felesleg, az abondancia, a testi-szövegi kiakadás mint *kicsapongás* nyelvi eseményeként, amely a fájdalmat azáltal késlelteti, halasztja és napolja el, hogy a szemiózis idejébe vonja.

A tagolás fájdalomcsillapító hatását azonban a szem vertikális mozgása tompítja. Ez a tapasztalat Tandorinál már az 1970-es Hérakleitosz-emlékoszlop esetében is a verstárgy téri-temporális analízisében nyert formát: az egyetlen betűt tartalmazó sorok („próbáljuk első ol-

vasásra megmondani hány sor” [FM 183]) egy teljesíthetetlen metanyelvi parancsot közöltek. A szöveg kiegyenesedik mint emlékmű és oszlop. Vagyis a sortörések, a *sordöntések* valójában a mű vizuális helyre- vagy talpraállítását viszik véghez. Az olvasás ezen fenomenalitása Tandori betegség-verseiben a létrehozott verstárgy materiális természetével kerül összeütkezésbe. A vertikálitás tapasztalatát kikezdő kompozíciós és tipográfiai eljárások, és az így előállított szintaktikai kétértelműségek, pontosan az írás inskripciós és térbeli természetéből adódóan, újratermelik a ledönteni kívánt nyelvi monumentumot. Az olvasás éppúgy nem szabadulhat az álló betűtől, mint a hasalva-kúszva ízesülő szintaxistól. A megtört kapcsolatlétesítő műveletek destrukciója egy újratermelő, tömörszerű szöveggévé vezet. Az írás betegsége, Tandori analízisében bizonyos értelemben nem más, mint annak küzdelme és tapasztalata, hogy az inskripció térbeli és az olvasás időbeli kötöttsége miatt nem képes sem ledönteni, sem járni tanítani a betegség diskurzusát.

A nyelv hanyatlástörténete, mint Nietzsche-nél, nem más, mint hogy érzéki erejét, evidencia-karakterét elveszítve, mozdulatlan láthatóságra cseréli a figura folyamatos mozgását. A nyelv betegsége nem a figura maga, nem a hazug metaforák és antropomorfizmusok nyüzsgése, nem a felékesítés, az átvitel, hanem a mozdulatlanság. Innen nézve maga a nyelv mutatkozik *járóbetegnek*, mert úgy tesz, mint tudna járni: szimuláns, aki azt tettet, hogy egészséges. A trópusok illúziójában az intellektus „lerázza magáról a szolgálai alázatot: míg máskor örömtelen serénységgel látja el feladatát, azaz mutatja meg a legjobb utat és eszközöket egy szegény, létezésre áhítozó individuumnak, most mint egy szolga, aki, noha urának indult zsákmányt szerezni, a maga ura lett, és letörölheti arcáról a vazallusi kifejezést”.¹⁰ A nyelv *önjáró*; és mint nyelvjárás, mint szöveg(el)járás idiomatikus. Járásáról felismerhető szellemmozgás. A beteg szöveg, az *enjamber* értelmében, szökell, átugrik. De az álló mindig lejár. „Oda jutottam el, hogy járni egyszerű- / en nem bírtam” (J 22). Hogyan jár el ez a szöveg? Miközben a járásra való képtelenséget mondja ki, a nyelv haladása testi és szellemi *együttjárást* rögzít. Előljáróban *oda jut, hogy járni egyszerű*, majd eljut odáig, hogy *egyszerűen* nem bír járni. A beteg szövegnek így *jár el a lába*. Az értelemmozgásban végül *lejárja a lábát*. A szöveg az (el)járás során saját lábában bukik fel; ide-oda járva, egyszerre *állítva*, hogy járni egyszerű, és hogy *egyszerűen nem járhat (el)*.

---

¹⁰ Nietzsche, 13.